

Д. Т. БЕРЕЗОВЕЦЬ

ХАРІВСЬКИЙ СКАРБ

12 вересня 1949 р. в урочищі Трифон біля с. Харівки, Зінівської сільради, Путивльського району, Сумської області було виорано скарб золотих та срібних речей, які знаходились у розбитому плугом горщику.

Урочище Трифон знаходиться на південь від с. Харівки, безпосередньо над берегом р. Сейма. Воно являє собою незначне підвищення, більша частина якого заливається під час весняної повені. Місце, де був знайдений скарб, як оповідають старожили, заливається лише під час сильних розливів.

Тут було закладено розкоп розмірами 10×10 м, на якому виявлено: одну срібну позолочену підвіску, половину срібної опуклої серги, срібне кільце від такої ж серги, срібне кільце, мабуть, від пояса, з двома хомутиками, один з яких золотий, та 18 черепашок *Supraea moneta*. Тут же зустрічалось досить багато уламків ліпних посудин. В одному з них (денці) знаходився срібний браслет. При камеральній обробці з'ясувалось, що уламки горщика, в якому був скарб, відповідали денцю, де було знайдено браслет.

Від розкопу було проведено вздовж тракторної борозни траншею шириною 2,5 м і довжиною в один бік 80 м, в другий — 20 м (проти руху трактора). Траншея досліджувалась до глибини 0,3 м, тобто на глибину зрушеного плугом шару ґрунту. В ній на різних віддаленнях одна від одної були знайдені черепашки *Supraea moneta*; за 39 м від місця знахідки скарбу виявлено чотири антропоморфні фібули, що лежали на самому дні борозни, обгорнуті срібним ланцюжком; за 47,6 м від місця скарбу в орному шарі трапився сильно деформований плугом пустотілий срібний браслет; за 63 м знайдена невелика срібна шийна гривна. Чотири пустотілих срібних браслети, які, за словами трактористів, при обмиванні упали в річку, знайти не вдалось.

Таким чином, у населення, а також внаслідок наших розкопів були зібрані такі речі: чотири золоті серги, дві срібні серги, дві дужки від таких серег, п'ять срібних плоских підвісок, десять срібних браслетів, п'ять шийних гривен та чотири уламки таких гривен, шість антропоморфних фібул, срібний ланцюжок, чотири частини від поясного набору, 110 черепашок *Supraea moneta*. Загальна вага золотих речей становила 33 г, срібних — 1484 г.

При проведенні розкопів було з'ясовано, що на урочищі Трифон знаходилось древнє поселення із залишками наземних жител та керамікою, що дуже нагадує собою кераміку з могильників та поселень корчоватського типу. В розкопі на місці знахідки скарбу були простежені залишки глиняної долівки та численні уламки глиняної обмазки з відбитками переплетеної лози. За 11,7 м від місця знахідки скарбу

знаходилось велике скупчення кераміки, що лежало на глибині 0,25—0,4 м майже суцільною масою. В основному тут були денця посудин та їх стінки, вінець було дуже мало. Із зібраних уламків реставровано одну вазоподібну посудину з округлими бочками та відігнутими вінцями, з вдалинами по зовнішньому краю.

Більша частина зібраних у цьому місці уламків належала ліпним посудинам з шершавою поверхнею, досить добре випаленим. У меншій кількості тут знайдені черепки чорних та жовтих лощених посудин, головним чином сильно профільованих мисочок. Горщик, на дні якого було виявлено браслет, відрізняється від цієї кераміки формою та технікою виготовлення і дуже близький до ліпної із згладженою поверхнею кераміки з поселень та могильників водинцевського типу. Пов'язати скарб із поселенням, на якому він знайдений, нам здається неможливим.

Переходимо до опису речей скарбу.

Антропоморфні фібули (шість екземплярів — три пари), срібні, цілком однакової схеми з деякими відміними в деталях.

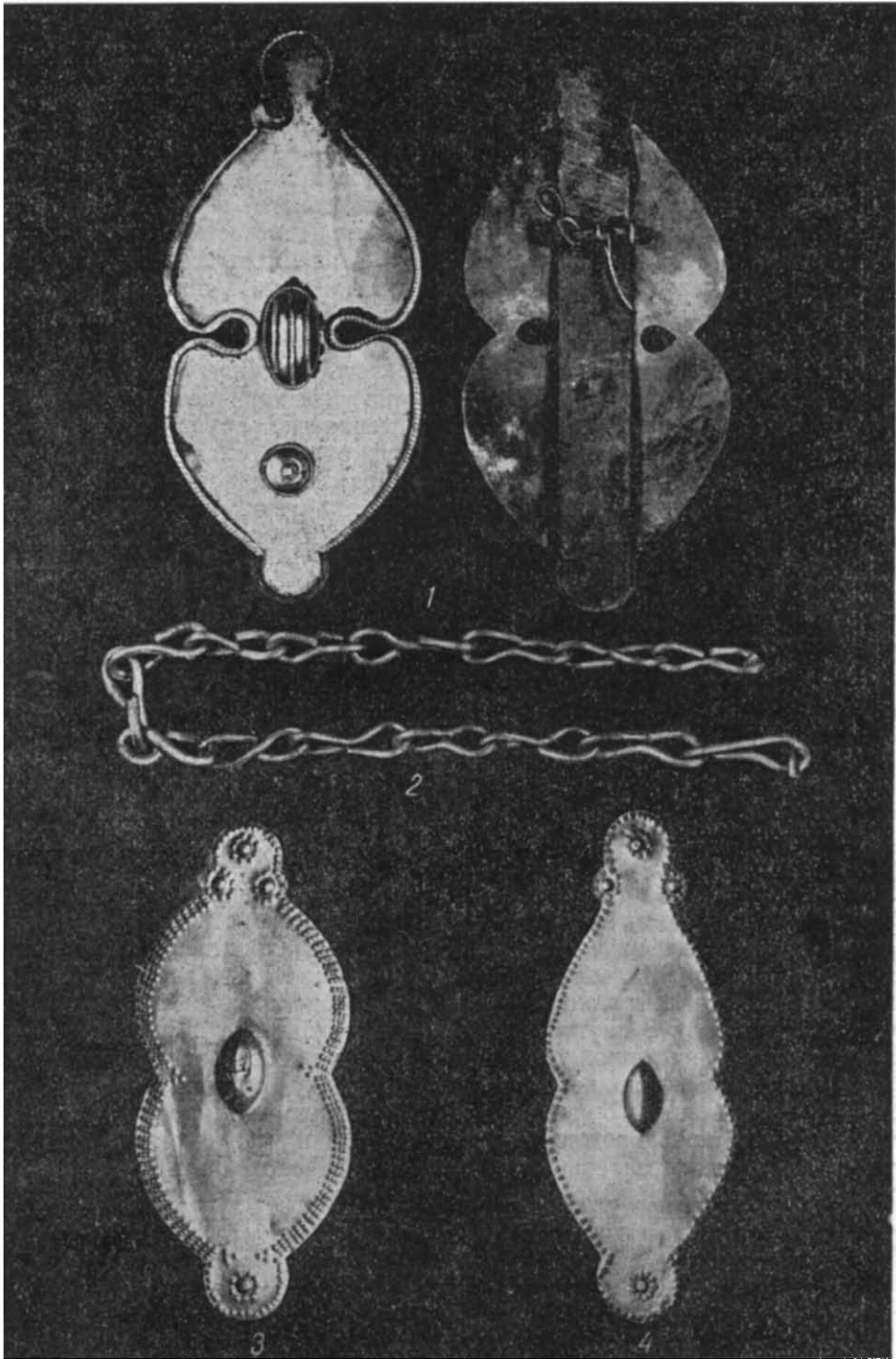
Чотири більш складні фібули, як вже згадувалось, були знайдені під час розкопок обгорнутими срібним ланцюжком. Дві з них, що відрізнялися більшими розмірами, по краях були обведені сканню, в центрі мали напаяний масивний срібний довгастий шишачок, також обведений сканню і прикрашений трьома сканними смужками, що йдуть вздовж нього (табл. I, 1). Посередині між шишачком та кінцем кожної з цих фібул напаяна півкулька, також прикрашена сканню. З іншого боку в основі круглого кінця щитка фібули напаяно дві менші півкульки, прикрашені сканню. На зворотній стороні щитка на всю його довжину припаяна мідна пластинка, до якої в свою чергу припаяний стоячок з віссю голки; в прорізну частину пластинки вставлена дужка, в яку входив кінець голки при застібанні фібули (табл. I, 1). На вісь голки закріплювався один кінець срібного ланцюжка. На другій подібній фібулі дужка напаяна на пластинку. Голка в ній, мабуть, була залізною, бо на звороті щитка та на пластині є іржа. Довжина щитка фібули 16 см, ширина 4,3 см. Ширина мідної пластинки — 2 см.

Ланцюжок довжиною 1,61 м, що був закріплений своїми кінцями на фібулах, зроблений із срібного кованого дроту, зігнутого у вигляді вісімок з незапаяними кінцями (табл. I, 2). На ланцюжку в трьох місцях помітні сліди іржі (за 13, 46 та 118 см від одного з кінців). Закінчується ланцюжок двома вісімками з грубішого мідного дроту. Ланцюжок з такою ж технікою вироблення був знайдений в Івахниківському скарбі¹.

Друга пара фібул має простішу форму і позбавлена прикрас. У центрі фібули є такий же, як і в попередніх фібулах, шишачок, але виштампований з самої пластини фібули. Шишачок прикрашений чотирма гранями. По краях щитка фібули є три ряди карбованих випуклостей, такі ж випуклості різних діаметрів імітують півкульки, напаяні на великих фібулах (табл. I, 3). На тильній стороні до щитка припаяна пластинка, на якій в двох прорізах закріплювався стоячок для вісі залізної голки, — сама голка не збереглася. Довжина фібули 13,8 см, ширина 6 см, ширина основи застібки 1,5 см.

Третя пара фібул майже така, як і друга, але штампований шишачок розташований тут ближче до більш широкої частини щитка. По краю щитка зроблено один ряд дірочок (табл. I, 4). Довжина щитка

¹ Труды Полтавской ученой архивной комиссии, вып. V, Полтава, 1908, табл. II, 8.

— срібна антропоморфна фібула, прикрашена сканню, з лицьового та зворотного
 сків ($1/2$ н. в.); 2 — частина срібного ланцюжка, який з'єднував дві фібули (н. в.);
 3, 4 — срібні штамповані антропоморфні фібули ($1/2$ н. в.).

14,7 см, ширина 5,3 см, ширина основи застібки 1,5 см. Застібка цих фібул мала таку ж конструкцію, як і застібки фібул другої пари.

Майстер, що робив всі ці фібули, не мав шаблону — у нього був лише пуансон для витискування центрального шишачка та великих випуклостей. Тому кожна фібула з усіх шести має індивідуальні ознаки, і при накладанні парних фібул одна на одну вони не цілком збігаються. Таким чином, можна вважати, що фібули не були речами масового виробництва.

Остання пара фібул має велику схожість з фібулами скарбу, знайденого у 1905 р. біля с. Івахники, Лохвицького повіту, Полтавської губ.¹ (суч. с. Яхники, Лохвицького району, Полтавської обл.).

Золоті серги (табл. II, 1, 2) мають вигляд пустотілої кульки, що складається з двох половинок, кінці яких у місці з'єднання відтягнуті. Цим кінцям надано форму шестикутника, у вершинах якого напаяно по чотири зернини, розташовані у вертикальний ряд. Низ кульки також прикрашений купкою зернин, які утворюють піраміду, обведену в одній парі серег кружечком із скані. Коротка циліндрична шийка з'єднує корпус серги з меншою півкулькою, до денця якої припаяна еліпсоїдна дужка. Шийка та денце півкульки прикрашені окантовкою із скані, у центрі денця поверх дужки напаяна пірамідка із зерні. На одній парі серег на дужці є два хомутика у вигляді складених великими основами двох зрізаних конусів, обведених сканню по менших основах. Довжина серег 4,4—4,6 см.

Срібні серги (табл. III, 1, 2). Дві непарні срібні серги мають таку ж форму, як і золоті, але зроблені вони не так досконало, сканню прикрашене лише денце меншої півкульки. Половинки великої півкульки у місці з'єднання мають форму не шестикутника, а п'ятикутника. Зернь у порівнянні з золотими сергами крупніша. Довжина серег 5,5—5 см.

Знайдено також верхню половинку подібної серги, місце з'єднання півкуль якої мало форму чотирикутника, а також дужку з одним хомутиком.

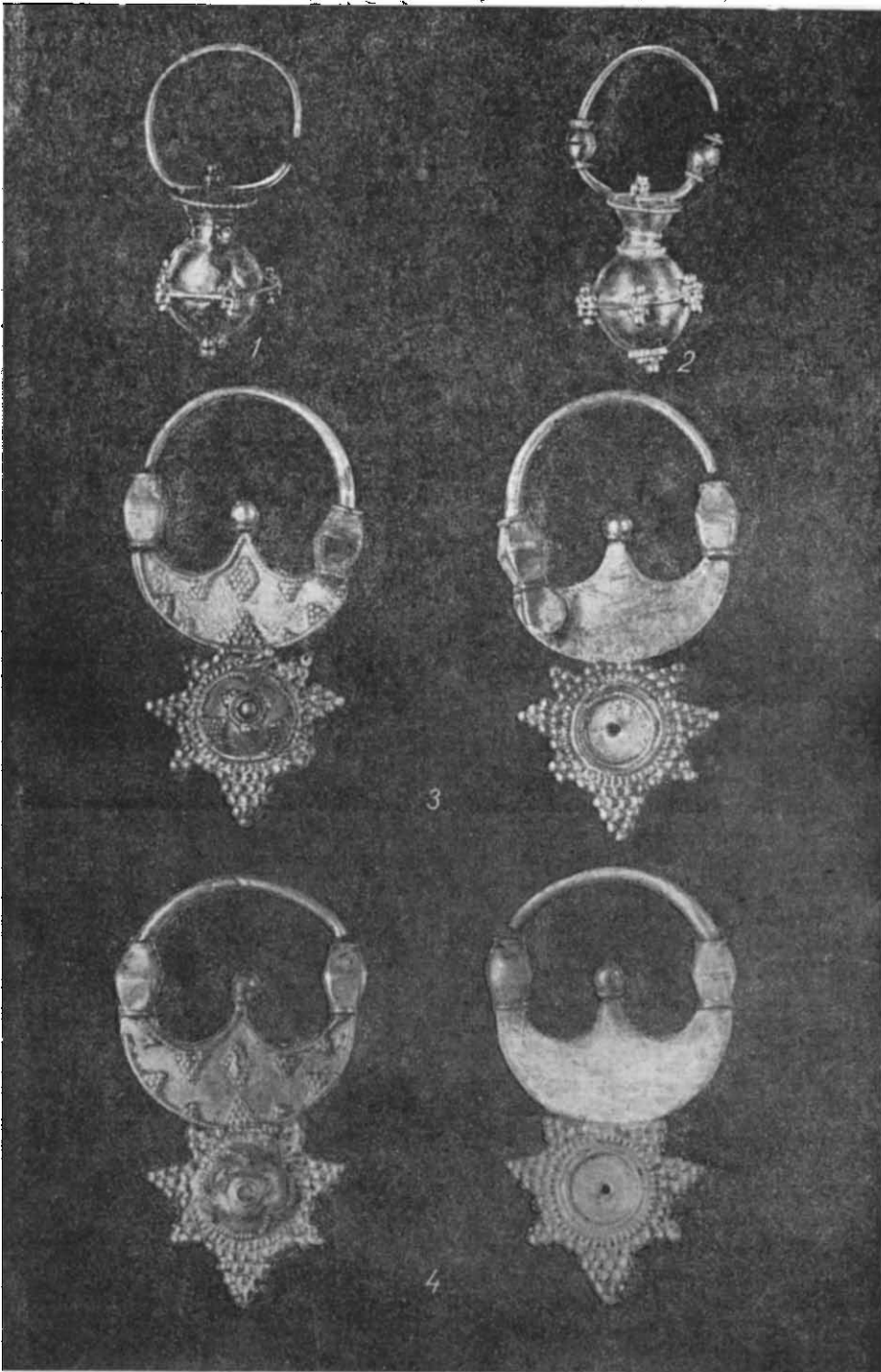
Ці серги мають пряму аналогію з випадковими знахідками на Пастирському городищі².

Плоскі срібні підвіски. Дві парні плоскі срібні підвіски мають форму вузького півмісяця та плоскої з одного боку півкульки з чотирма променями із зерні, припаяної до його середини. Між цими двома частинами з внутрішнього боку серги знаходиться срібна чотирикутна пластинка, яка міцно їх з'єднує (табл. III, 3). Корпус півкульки прикрашений стилізованою чотирипелюстковою квіткою з напаяної сканної дротинки. З внутрішнього боку плоске денце півкульки має два концентричних дротяних кола, до яких припаяні згадані промені із зерні. У центрі цього денця зроблено дірочку, обведену сканню. Півмісяць із зовнішнього боку прикрашений сканню — по краях та середині (у вигляді чотирьох лежачих вісімок). Кінці півмісяця мають хомутики у вигляді спаяних маленьких півкульок, обведених сканню у місці з'єднання та на кінцях. З верхніх кінців півкульок, як безпосереднє продовження півмісяця, виходить кругла у перерізі дужка. Довжина серги 6,2 см, діаметр півмісяця 4 см.

Обидві серги мають ознаки довгочасного вживання — хомутики з тильної сторони сильно потерті — один хомутик навіть протертий наскрізь.

¹ Труды Полтавской ученой архивной комиссии, вип. V, Полтава, 1908, табл. II, 1.

² Древности Приднепровья, вип. IV, табл. XIII, № 365/366.

1, 2 — золоті пустотілі серги; 3, 4 — срібні позолочені плоскі підвіски — вид з лицьового та зворотного боків (натуральна величина).

Плоскі срібні позолочені підвіски. Дві срібні позолочені підвіски довжиною 5,9 см та шириною 3,4 см у вигляді лунниці, до нижнього краю якої припаяна семипроменева зірка (табл. II, 3, 4). Промені зірки зроблені із скані, вони мають різну величину і розташовані так, що коротші чергуються з довшими. Основою зірки служить трохи витягнута пустотіла півсфера із запаямим з внутрішньої сторони отвором. Півсфера, оточена двома кільцями із зерні, на поверхні також прикрашена зерню. Лунниця по краях прикрашена сканню, а всередині має візерунок із зерні у вигляді десяти трикутників. У місцях прикріплення дужки є два чотирикутні пірамідальні хомутики, по обох кінцях обведені сканню. Дужки являють собою нібито продовження лунниці, утворюючи разом з нею коло.

В одній із серег в старовину обламалась дужка. Тому її при ремонті спустили трохи нижче і укріпили напаюванням срібної пластинки (табл. II, 3).

Плоска срібна підвіска такої ж форми, як і позолочені, але з п'ятипроменевою зіркою (табл. III, 3, 4). На зворотній стороні серга сильно потерта, лунниця ще в старовину тріснула і на цьому місці напаяна срібна пластинка, хомутики сильно потерті і деформовані, дещо півкульки прогнуте. Довжина серги 6 см.

Дуже близькими до описаних серег є серги, знайдені на Пастирському городищі у 1949 р., більшість яких, проте, відлита з бронзи.

Браслети. Дев'ять масивних кованих браслетів та один пустотілий. Браслети, що відрізняються один від одного головним чином своєю вагою та товщиною, мають овальну форму, дротовидну середню частину та розширені кінці (табл. IV, 9—11). Розширені частини, які займають близько $\frac{2}{3}$ загальної довжини браслету, в поперечному перерізі мають форму більш або менш витягнутого шестикутника. Лінійна довжина браслетів дорівнює 22—25,5 см, ширина кінців від 6 до 10 мм та товщина від 2,5 до 8 мм, діаметр середньої дротовидної частини близько 3 мм.

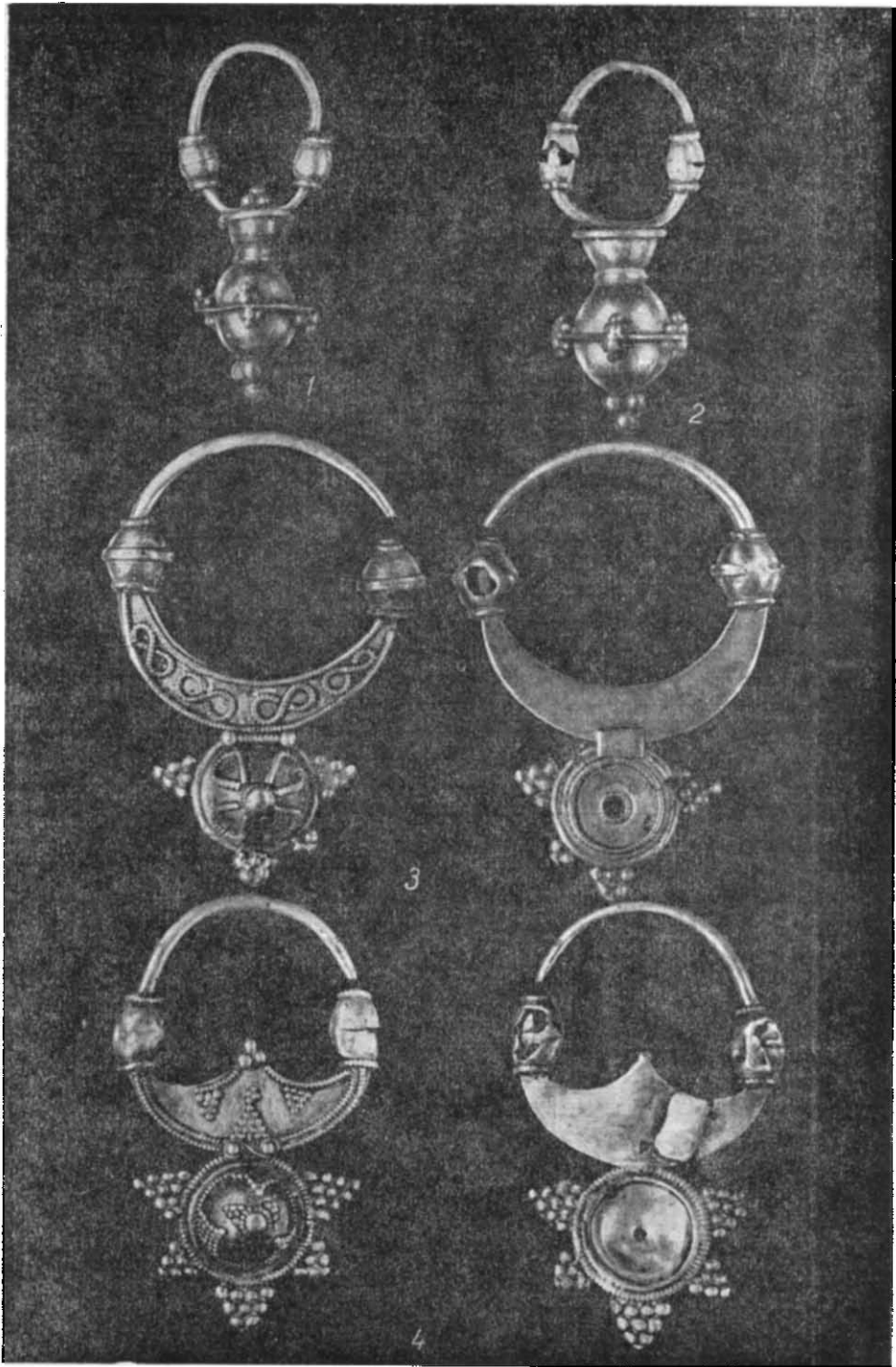
Один браслет, знайдений *in situ*, має трохи відмінний зовнішній вигляд: він не овальний, а майже круглий, і розширені кінці його заходять один за один на $\frac{1}{4}$ загальної довжини браслету (табл. IV, 9).

Всі браслети виготовлені з чотирикутних срібних брусків шляхом холодного кування. Кінці браслетів мають сліди обрубання. Вага браслетів становить 68—180 г.

Пустотілий браслет хоч і сильно попсований плугом, але цілком своєї форми не загубив. Він такий же овальний, як і масивні браслети, але з значно ширшими кінцями, що мають по три грані на зовнішній стороні. Лінійна довжина його дорівнює 25,5 см, ширина кінців — 18 мм, діаметр дротовидної середньої частини 3,5—4 мм. Браслет зроблено з тонкої (0,3—0,4 мм) срібної пластинки, склепаної в середній частині в дріт. Розширені кінці браслета карбовані на металевій матриці (табл. IV, 8).

Шийні гривни. Всього у скарбі було, очевидно, 14—16 шийних гривен, з яких до нас дійшло три цілих та п'ять частково попсованих.

З них шість шийних гривен є цілком однотипними і відрізняються одна від одної лише розмірами — діаметром та товщиною дроту, з якого вони зроблені. Виготовлені гривни із срібного дроту, по всій довжині їх ідуть спіральні канелюри, які створюють враження крученого дроту. Застібки на всіх гривнях зроблені у вигляді довгого гачка з одного боку та широкої, розплюсненої, з рантиком в центрі, петлі з другого боку (табл. IV, 6). Найбільша гривна має 22,5 см у діаметрі при товщині

1, 2 — срібні пустотілі серги; 3, 4 — срібні плоскі підвіски — вид з лицьового та зворотного боків (натуральна величина).

дроту 6,5 мм; вона потерта, особливо з одного боку, внаслідок довгочасного вживання настільки, що канелюри майже непомітні. Найменша шийна гривна зроблена з тонкого дроту (2,7 мм) і має діаметр 13,4 см.

Сьома гривна діаметром 13,5 см була зроблена з дроту товщиною 5 мм, прикрашеного вдавлинами, що покривають всю його поверхню в шахматному порядку. На деякій віддалі від кожного кінця гривни починаються спіральні обмотки із срібного дротика, які покривають гривну на одну чверть її довжини з кожного боку (табл. IV, 5).

Восьма гривна мала значні розміри (внутрішній діаметр близько 25 см) і була пустотілою. Вона складалась з чотирьох окремих частин, з'єднаних між собою. До нас дійшло дві частини, одна з яких сильно деформована плугом. Кожна частина гривни зроблена з тонкої срібної пластинки, згорнутої в кінчну трубочку і спаяної, товщина трубочки з одного кінця 16 мм, з іншого — 10 мм. На кінці кожної трубочки зроблено дірки, за допомогою яких трубочки з'єднувались одна з одною. Кожна з частин гривни являє собою $\frac{1}{4}$ кола. Робилась трубочка на металевій матриці, яка мала грановану ромбіками поверхню, тому поверхня трубочок вкрита витиснутими ромбіками (табл. IV, 7).

Аналогії вдалось знайти тільки для шийних гривен, зроблених з дроту (гривен з Івахниківського скарбу)¹.

Прикраси до пояса. Масивна срібна пряжка до вузького пояса у вигляді щитка та овальної дужки (табл. IV, 3). Пряжка була відлита разом з трьома штифтами на тильній стороні товщиною 4 мм, які проходили крізь ремінь. Поверх ремня на штифти надівалось плоске срібне кільце, після чого верхня частина штифтів розплющувалась. Лицьовий бік пряжки був прикрашений виїмчатою емаллю, від якої збереглися лише сліди. Гнізда для емалі карбовані. Вісь язичка пряжки була залізною і збереглась тільки в місці проходження крізь пряжку.

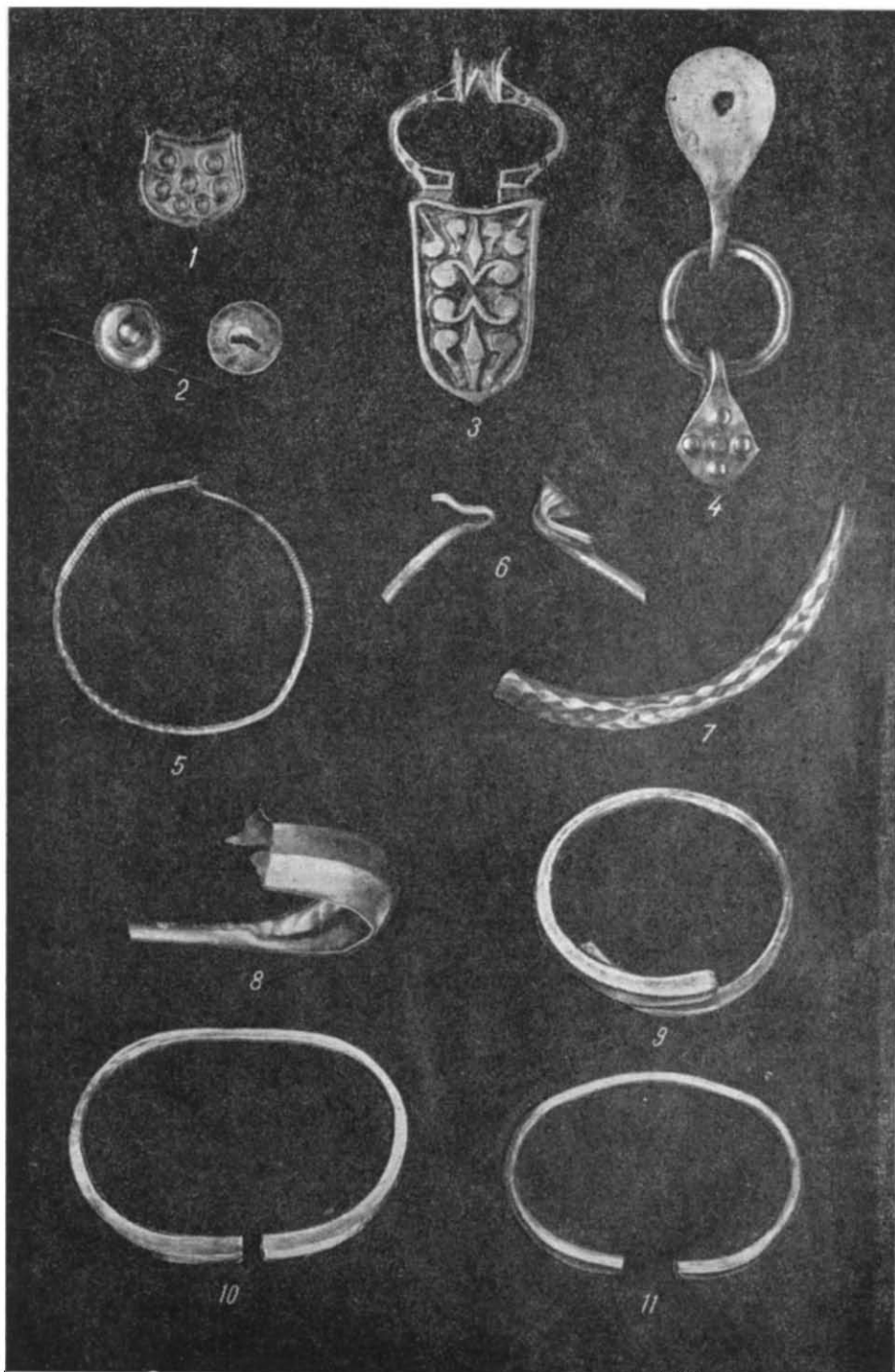
Срібне кільце має два хомутики, які прикріплювались до ремня. Маленький хомутик зроблено із золота. Його лицьовий щиток має чотири несправжніх і одну справжню заклепки. Більший, срібний, хомутик має одну мідну заклепку (табл. IV, 4). Між щитками хомутиків залишилися клаптики шкіри. Діаметр кільця 2 см, довжина меншого хомутика 2,1 см, більшого — 3,3 см.

Обойма пояса. Ширина отвору її точно відповідає ширині описаної пряжки. Обойма зроблена з тонкої срібної пластинки шириною 2 см, зігнутої і запаєної на кінцях. На тильній стороні є залишки припою, — мабуть, до обоими припаювалась ще якась деталь.

Бляшка штампована з червоної міді і обтягнута з лицьового боку тоненьким золотим листочком, кінці якого загнуті за рантик. Бляшка має форму чотирикутника, лицьовий бік якого випуклий. На ньому є сім „глазків“ — випуклостей з вдавлиною у центрі (табл. IV, 1). Прикріплювалась бляшка до пояса одним штифтом, припаяним у центрі тильного боку.

Прикраси до пояса чи збруї. Сім однакових круглих бляшок з шишечкою у центрі (табл. IV, 2). З внутрішньої сторони до шишечки припаяно подвійний штифт з розігнутими кінцями, яким бляшка прикріплювалась до ремня. Чотири бляшки штамповані з тоненького листового срібла, три з міді. Мідні бляшки обтягнуті золотим листочком, кінці якого загнуті на внутрішньому боці. Бляшки мають діаметр 2,1 см.

¹ Труды Полтавской ученой архивной комиссии, вып. V, Полтава, 1908, табл. II, 3, 4, 5.

1 — мідна, обтягнута золотим листочком бляшка — прикраса до пояса (натуральна величина); 2 — мідна, обтягнута золотим листочком бляшка — прикраса до пояса чи збруї (натуральна величина); 3 — срібна пряжка від пояса (натуральна величина); 4 — срібне кільце із золотим (нижнім) та срібним (верхнім) хомутиками (натуральна величина); 5 — срібна шийна гривня ($\frac{1}{4}$ н. в.); 6 — застібка срібної шийної гривни ($\frac{1}{2}$ н. в.); 7 — частина пустотілої шийної гривни ($\frac{1}{2}$ н. в.); 8 — кінцева частина пустотілого срібного браслета (натуральна величина); 9—11 — масивні срібні браслети ($\frac{1}{2}$ н. в.).

21 срібна півкулька. Всі вони однакові і мають такий же діаметр, як і бляшки. У центрі деяких півкульок збереглися припаяні штифтики, якими вони прикріплювались до ременя.

Срібна муфточка у вигляді двох коротеньких спаяних трубочок, кінці яких обведені сканню. Діаметри їх 1,2 см, загальна довжина — 1 см.

Крім металевих речей, в скарбі була значна кількість черепашок *Сурраеа монета*, з яких до нас дійшло 110 штук.

Речі, аналогічні описаним, відомі в незначній порівнюючи кількості і трапляються виключно у вигляді випадкових знахідок або в скарбах. Проте вони не пов'язуються з певним археологічним похоронним чи житловим комплексом.

Найбільшу кількість аналогій дає відоме Пастирське городище і особливо скарб, знайдений тут у 1949 р. Слід відзначити, що речі з цього городища в основному являють собою предмети масового виробництва, — вони виготовлені за допомогою лиття, тимчасом як при виготовленні речей Харівського скарбу застосовувалася більш складна техніка. Взагалі весь Харівський скарб багатший за складом речей, матеріалом та майстерністю виконання роботи.

Розкопки, проведені на Пастирському городищі у 1949 р., вияснили наявність на ньому лише двох культурних шарів: скіфського та слов'янського VII—VIII ст. ст. н. е.; цим останнім часом і слід датувати Пастирський скарб.

Іншим, надзвичайно близьким до нашого, є Івахниківський скарб, знайдений у 1905 р. Івахниківський скарб датований М. Макаренком, автором публікації, VIII—IX ст. ст. н. е.

На нашу думку, Харівський скарб треба датувати часом існування поселень волинцевського типу — VII—VIII ст. ст. н. е. Речі скарбу були у вжитку довгий час, про що яскраво свідчить стертість серег та шийних гривен. Безумовно, таких коштовних речей не носили щоденно, а тому можна вважати, що ними користувалося не одне покоління.

Харівський скарб — перша знахідка речей цього часу, яку можна пов'язувати з певною керамікою, — горщик, безумовно, пов'язаний із скарбом і належить до того ж типу, що й урни з Волинцевського могильника, що в свою чергу також свідчить про правильність датування скарбу VII—VIII ст. ст. н. е.

Д. Т. БЕРЕЗОВЕЦ

ХАРИВСКИЙ КЛАД

Резюме

Найденный в 1949 г. около с. Харивки, Путивльского района, Сумской области клад золотых и серебряных вещей состоит из предметов украшений. Из них женскими украшениями могут считаться серьги, лунницы, браслеты и фибулы; украшениями, принадлежавшими мужчинам, — поясной набор, шейные гривны, украшения сбури.

Аналогичные вещи известны в основном из Пастырского городища. Различие их заключается в технике изготовления. В то время как вещи из Пастырского городища — литые и в основном бронзовые, в составе

Харивского клада нет ни одной вещи, изготовленной посредством литья. Техника изготовления вещей Харивского клада гораздо сложнее и выше; она приближается к ювелирной технике времен Киевской Руси. Все серьги и лунницы клада украшены зернью и имитацией скани.

Значительные потертости и следы ремонта на вещах свидетельствуют о длительном их употреблении.

В составе клада было много ракушек *Cypraea moneta*, которых собрано 110 штук.

Особый интерес Харивского клада состоит в том, что он находился в горшке, обнаруженном в фрагментарном состоянии. Горшок по своему типу аналогичен урнам и посуде из известного Волынцевского могильника и поселения, датируемых VII—VIII вв. н. э. Такая датировка клада не противоречит датировке других подобных вещей.
